

๕๓. การพิจารณาสังขารนิมิตด้วยปรมัตถธรรม

Considering Mental Volition as Absolute States

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network, 2015

ความสำคัญของบทความ

เมื่อผู้บำเพ็ญเพียรภาวนาได้บรรลุเข้าถึง “อริยมรรค” บางประการแล้ว ในขั้นต่อไปคือการรักษาคุณพิเศษนั้นให้กลายเป็นเครื่องมืออันยอดเยี่ยมในการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานต่อไปให้ได้อย่างไร การประคองจิต การยกระดับจิต การตั้งมั่นจิตให้เป็น “เอกัคคตาแห่งสมาธิ” กับ “อุเบกขา” (จุดถดถอย) จึงเป็นเรื่องสำคัญยิ่งในการปฏิบัติธรรมอย่างแท้จริง นั่นคือ การข่มดับบรรดา “นิรวณูปกิเลส” ทั้งหลายให้ได้ ได้แก่ (๑) “กามฉันทะ” ข่มระดับด้วยสามารถแห่ง *เนกขัมมะ*—ความปลอดภัยโปร่งจากสิ่งล่อเร้าเข้ายวน (๒) “พยาบาท” ข่มระดับด้วยสามารถแห่ง *อัพยาบาท*—ความไม่คิดประทุษร้าย (๓) “ถีนมิทธะ” ข่มระดับด้วยสามารถแห่ง *อาโลกสัญญา*—การกำหนดแสงสว่างแห่งปัญญาหยั่งรู้ (๔) “อุทธัจจกุกกุกจะ” ข่มระดับด้วยสามารถแห่ง *อวิกเขปะ*—ความไม่ฟุ้งซ่าน (๕) “วิจิกิจฉา” ข่มระดับด้วยสามารถแห่ง *ธรรมมวัตถาน*—ความกำหนดธรรม (๖) “อวิชชา” ข่มระดับด้วยสามารถแห่ง *ญาณ*—ปัญญารู้ชัด หรือ *วิชา*—ความรู้แจ้ง (๗) “อรติ” ข่มระดับด้วยสามารถแห่ง *ความปรโมทย์*—ความยินดีชื่นชอบ (๘) “อกุศลธรรมทั้งปวง” ข่มระดับด้วยสามารถแห่ง *กุศลธรรมทั้งปวง*—รูปฌาน ๔ รวมทั้ง อรูปฌาน ๔ ฉะนั้น การรักษาอารมณ์แห่งกรรมฐานด้วยปัญญาหยั่งรู้ในธรรมทั้งหลาย คือ (๑) “ญาณในธรรมอันเป็นอันตรายแก่สมาธิ ๘” และ (๒) “ญาณในธรรมอันเป็นอุปการะแก่สมาธิ ๘” ด้วยเหตุนี้ การดำริแห่ง “เนกขัมมวิตก” (ความตรีกปลอดจากกาม—ความนึกคิดในทางเสียดสี ไม่คิดในการปรนเปรอ สนองความอยากของตน นั่นคือ การออกบวชถือสมณเพศ) เพื่อละ “กามฉันทะ” (ความพอใจในกาม—ความต้องการกามคุณ) นั้น จึงเป็นจุดเริ่มต้นที่แท้จริงในการที่จะตัดตนเองออกจากเรื่องตามกระแสโลก ไปสู่ภพภูมิที่อยู่เหนือวิสัยโลก “โลกุตตรภูมิ” ข้อประพศปฏิบัติธรรมด้วยปฏิบัติอันยิ่งในพระพุทธศาสนานั้น เป็นเรื่องที่ทำให้ยากลำบาก และรู้ได้ช้า “ทุกขา ปฏิปทา ทนฺธาภิญญา” (ปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า) แต่สามารถทำลายหรือดับ “ราคะ-โทสะ-โมหะ” ที่แรงกล้าได้สนิท ทำให้บรรลุสำเร็จในการรู้แจ้งแทงตลอดในธรรมทั้งหลาย (ปฏิเวชะ) จนถึงตรัสรู้ “สัมมาสัมโพธิญาณ” ได้จริง ดังเช่น พระตถาคตเจ้าทรงเป็นอุดมบุรุษแห่งการปฏิบัติเองโดยชอบอันยอดเยี่ยมมาแล้ว พระองค์ทรงเน้นถึงการวิวัฒน์พัฒนาภูมิปัญญาอันยิ่ง ที่ต้องลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง ในการทำลายความยึดมั่นถือมั่นใน “อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข” อันเป็นการสวนทางความคิดกับปุถุชนทั่วไป ที่จมอยู่ในกระแสวิสัยโลก (โลกธรรม ๘) นั่นคือการไม่ได้ปัญญาที่เห็นธรรมตามเป็นจริง มีความประมาทในพระธรรม คือ “ปัญญา” บางคนประมาทมาก จนถึงสิ้นลมหายใจ ก็ไม่พบแสงสว่างแห่งพระธรรม เป็นการตายอย่างไร้ค่าในชาตินี้ จิตวิญญาณของคนเหล่านี้ย่อมร่อนเร่ไปตามกระแสวิสัยแห่งโลกตามสงสารวิญญูไม่สิ้นสุด จะพบแต่ความฉิบหายเสียหายใหญ่ที่จะบรรลุถึงคุณใหญ่แห่งโลกุตตรธรรม ด้วยประการฉะนี้.

บทความที่ ๕๓ ประจำปี ๒๕๕๘ – การพิจารณาสังขารนิมิตด้วยปรมัตถธรรม

เมื่อก้าวถึงพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน คือ “พระพุทธเจ้าศรีศากยมุนีโคตรม” พระองค์ทรงเป็น “อุคฆฏิตัญญุโพธิสัตว์” หมายถึง พระโพธิสัตว์ที่มีปัญญาบารมีมาก ซึ่งเรียกว่า “พระปัญญาธิกพุทธเจ้า” จนกระทั่งอบรมอินทรีย์ให้แก่กล้าเต็มเปี่ยม จึงมีปรีชาสามารถที่ตรัสรู้ธรรมทั้งหลาย ที่เรียกว่า “อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ” ได้โดยเร็วพลันทันทีด้วยตนเองโดยชอบอันยอดเยี่ยม เพราะพระองค์ทรงสร้างบารมีชนิดที่มีปัญญามาก แต่มีศรัทธาน้อย ซึ่งแตกต่างจากพระโพธิสัตว์ “วิปจิตัญญุโพธิสัตว์” ที่เรียกว่า “พระสัทธาธิกพุทธเจ้า” เป็นพระโพธิสัตว์ที่มีปัญญาปานกลาง แต่มีศรัทธามาก สามารถตรัสรู้ธรรมได้โดยไม่ช้าไม่เร็ว และ “เนยยโพธิสัตว์” เป็นพระโพธิสัตว์ผู้สร้างวิริยบารมี คือ ความเพียร ความแกล้วกล้า ไม่เกรงกลัวอุปสรรค พยายามบากบั่นอดสาหัส ก้าวหน้าเรื่อยไป ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่ แต่มีปัญญาน้อย ที่เรียกว่า “พระวิริยาธิกพุทธเจ้า” ซึ่งจะเป็พระพุทธเจ้าองค์สุดท้ายในภัทรกัปนี้ คือ “พระพุทธเจ้าศรีอริยมตไตรย” ทรงได้รับพุทธพยากรณ์จากสมเด็จพระศรีศากยมุนีโคตรมเจ้าว่าจะได้บรรลุอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๕ แห่งภัทรกัปนี้ พระองค์จึงได้เป็น “พระนิยตโพธิสัตว์” หมายถึง “มีความแน่นอนที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า” ในพระชาติที่พระองค์เสวยชาติเป็น “อชิตะภิกษุ” ฉะนั้น ในภัทรกัปอันเป็นมหา กัปที่พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๕ พระองค์ ได้แก่ (๑) พระกกุสันธะสัมมาสัมพุทธเจ้า (๒) พระโกนาคมนะสัมมาสัมพุทธเจ้า (๓) พระกัสสปะสัมมาสัมพุทธเจ้า (๔) พระศรีศากยมุนีโคตรมสัมมาสัมพุทธเจ้า และ (๕) พระศรีอริยมตไตรยสัมมาสัมพุทธเจ้า ตามลำดับ

ดังนั้น ผู้ที่บำเพ็ญเพียรภาวนาตามแนวทางสายกลางแห่งปัญญา “มัชฌิมาปฏิปทา” ที่มีข้อประพฤติปฏิบัติอันเป็นสัมมาปฏิปทาอันยิ่ง คือ “อริยมรรคมีองค์ ๘” ที่ผู้ปฏิบัติต้องตรึกตรองใส่ใจในการศึกษาพระธรรมใน ๓ ทาง ได้แก่ (๑) **นำด้วยปัญญา** คือ “อธิปัญญาศึกษา = สัมมาทิฏฐิ-สัมมาสังกัปปะ” (๒) **ดำเนินด้วยปัญญา** คือ “อธิศีลศึกษา = สัมมาวาจา-สัมมากัมมันตะ-สัมมาอาชีวะ” (๓) **มุ่งไปสู่ปัญญาอันยิ่ง** คือ “อธิจิตตศึกษา = สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ” นั่นคือ ต้องประกอบด้วย “จรณะ ๑๕” อันเป็น “เสขปฏิปทา” คือ ทางดำเนินของพระเสขะหรือข้อปฏิบัติของพระเสขะที่กระทำอย่างสืบเนื่องอยู่เรื่อยๆ เป็นนิคัย เพื่อให้บรรลุ “วิชา: วิชา ๓-วิชา ๘” ได้แก่ “ศีลสัมปทา ๑” คือ ความถึงพร้อมด้วยศีล “อภิญญาปฏิปทา ๓” คือ อินทรีย์สังวร-โภชนมัตตัญญูตา-ชาคริยานุโยค “สัทธรรม ๗” คือ ศรัทธา-hiri-โอตตปปะ-พหุสุต-วิริยารัมภะ-สติ-ปัญญา และ “ฌาน ๔” คือ ปฐมฌาน-ทุติยฌาน-ตติยฌาน-จตุตถฌาน เมื่อจิตได้บรรลุสำเร็จถึง “ปฐมฌาน” ที่ทำให้ปราศจากนิรวณฺ์ จนถึงปราศจาก “นิรวณฺ์ ๕: กามฉันทะ-พยาบาท-ถีนมิทธะ-อุทธัจจกุกกุงจะ-วิจิกิจฉา” และ “อวิชา-อรติ -อกุศลธรรมทั้งปวง” เมื่อได้บรรลุถึง “จตุตถฌาน” จนบรรลุถึง “อานัญชา” คือ “อรุปฌาน ๔” หลังจากนั้น จึงใช้ “ฌานสมาบัติ: รูปฌาน ๔-อรุปฌาน ๔” เป็นปทัฏฐานในวิปัสสนาต่อไป นั่นคือ “ญาณ ๑๖” ในระหว่างช่วงที่จะบรรลุ “ฌาน ๔-รูปฌาน ๔” นั้น ผู้บำเพ็ญเพียรภาวนาอาจมีปรีชาสามารถบรรลุถึง “วิชา-อริคมธรรม” ได้ นั่นคือ “วิชา ๓-วิชา ๘” ดังนี้ “วิชา ๓” คือ

ความรู้แจ้ง ความรู้วิเศษ ได้แก่ “บุพเพนิวาสานุสสติญาณ–จตุปปาตญาณ–อัสวักขยญาณ” และ “วิชา ๘” คือ “วิปัสสนาญาณ (ญาณในวิปัสสนา) –มโนมยิทธิ (ฤทธิ์สำเร็จด้วยใจ) –อิทธิวิธา (อิทธิวิธี–แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้) –ทิพพโสต (หูทิพย์) –เจโตปริยญาณ (ความรู้ที่กำหนดใจผู้อื่นได้) –บุพเพนิวาสานุสสติ (ระลึกชาติได้) –ทิพจักขุ (ตาทิพย์) –อัสวักขยญาณ (ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ)”

ในการพิจารณากรรมฐานอยู่เนืองๆ นั้น เป็นกิจที่อริยบุคคลทุกระดับพึงประพฤติปฏิบัติอย่างจริงจัง เพื่อประคองจิตไว้ซึ่ง “อริยมรรคมีองค์ ๘” ด้วย “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” ดังนี้

ในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น ผู้ปฏิบัติเจริญภาวนาพึงปฏิบัติด้วย (๑) ย่อมยังฉันทะให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปรารภความเพียร ประคองตั้งจิตไว้ เพื่อยังกุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น (๒) ย่อมยังฉันทะให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปรารภความเพียร ประคองตั้งจิตไว้ เพื่อละอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) ย่อมยังฉันทะให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปรารภความเพียร ประคองตั้งจิตไว้ เพื่อยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น (๔) ย่อมยังฉันทะให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปรารภความเพียร ประคองตั้งจิตไว้ เพื่อความตั้งมั่น เพื่อความไม่ผันเพี้ยน เพื่อความเจริญโดยยิ่ง เพื่อความไพบูลย์ เพื่อความเจริญ เพื่อความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว นี้ท่านกล่าวว่า “สัมมาทิฐิ–สัมมาสังกัปปะ–สัมมาวาจา–สัมมากัมมันตะ–สัมมาอาชีวะ–สัมมาวายามะ–สัมมาสติ–สัมมาสมาธิ” เพราะพยายามชอบ หรือเป็นเหตุพยายามชอบ หรือพยายามดีนาสรรเสริญ หรือชื่อว่า เพราะประพฤติประคองใจด้วยจริยาทั้ง ๘ โดยนัยว่า “ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจจ์” (อริยมรรค–สุตมยญาณ) ดังนี้

- (๑) ทัสสนจริยาแห่งสัมมาทิฐิ เพราะประพฤติด้วยการทำนิพพานให้ประจักษ์
- (๒) อภิโรปนจริยาแห่งสัมมาสังกัปปะ เพราะประพฤติปลุกฝังจิตไว้ในอารมณ์นั้น
- (๓) ปรีคคหจริยาแห่งสัมมาวาจา เพราะประพฤติขีตวจีสัจจ ๔ อย่างของสัมมาวาจา
- (๔) สมุฏฐานจริยาแห่งสัมมากัมมันตะ เพราะประพฤติตั้งอยู่ในกายสังวร ๓ อย่าง
- (๕) โวทานจริยาแห่งสัมมาอาชีวะ เพราะประพฤติผ่องแผ้ว หรือ ปรีสุทธจริยา–ประพฤติบริสุทธิ์
- (๖) ปัตถคหจริยาแห่งสัมมาวายามะ เพราะประพฤติประคองใจ
- (๗) อุပ္ภุฏฐานจริยาแห่งสัมมาสติ เพราะประพฤติตั้งมั่น
- (๘) อวิกเขปจริยาแห่งสัมมาสมาธิ เพราะประพฤติไม่ฟุ้งซ่าน

นี้ท่านกล่าวว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจจ์ ชื่อว่า ญาณ ด้วยอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่า ปัญญา ด้วยอรรถว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาเครื่องทรงจำธรรมที่ได้สดับมาแล้ว คือ เครื่องรู้ชัดธรรมที่ได้สดับมาแล้วนั้นว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ชื่อว่า สุตมยญาณ ปัญญาในการทรงจำธรรมที่ได้สดับมาแล้ว ชื่อว่า สุตมยญาณ อย่างนี้

แต่ในขณะเดียวกัน การเจริญจิตตภาวนาต้องเริ่มด้วยการทำจิตอันยังแห่งอธิจิตต์หรืออธิจิตตสิกขาให้เกิดขึ้นให้ได้ ได้แก่ (๑) “สัมมาวายามะ” มีความถึงพร้อมด้วย ศรัทธาและฉันทะ-*สัมมัมปธาน ๔* (๒) “สัมมาสติ” มีความถึงพร้อมด้วยสติสัมปชัญญะ-*สติปัญฐาน ๔* (๓) “สัมมาสมาธิ” มีความถึงพร้อมด้วยอุเบกขาและเอกัคคตาแห่งจิต-รูปฌาน ๔ ซึ่งทำให้เป็นผู้มีจิตใจเบิกบานปราศจาก “นิวรรณ-นิวรรณูปกิเลส” ดังนี้

- (๑) “กามฉันทะ” ย่อมละด้วย *เนกขัมมะ*-ความปลอดภัยไปรงจากสิ่งล่อเร้าเข้ายวน
- (๒) “พยาบาท” ย่อมละด้วย *อัพยาบาท*-ความไม่พยาบาท
- (๓) “ถิ่นมิทตะ” ย่อมละด้วย *อาโลกสัญญา*-การกำหนดแสงสว่างแห่งปัญญาหยั่งรู้
- (๔) “อุทธัจจกุกกัจจะ” ย่อมละด้วย *อวิกเขปะ*-ความไม่ฟุ้งซ่าน
- (๕) “วิจิกิจฉา” ย่อมละด้วย *ธรรมวัตถาน*-ความกำหนดธรรม
- (๖) “อวิชชา” ย่อมละด้วย *ญาณ*-ปัญญารู้ชัด หรือ *วิชชา*-ความรู้แจ้ง
- (๗) “อรติ” ย่อมละด้วย *ความปราโมทย์*-ความยินดีชื่นชอบ
- (๘) “อกุศลธรรมทั้งปวง” ย่อมละด้วย *กุศลธรรมทั้งปวง*-รูปฌาน ๔ รวมทั้ง อรูปฌาน ๔

เพื่อให้เห็นความจริงแห่งการเจริญภาวนาจิตด้วย “อธิจิตตสิกขา” ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(๑) ในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น สัมมาวายามะ เป็นใจ ภิขุในธรรมวินัยนี้ (๑) ย่อมยังฉันทะให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปราบกความเพียร ประคองตั้งจิตไว้ เพื่อยังกุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น (๒) ย่อมยังฉันทะให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปราบกความเพียร ประคองตั้งจิตไว้ เพื่อละอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) ย่อมยังฉันทะให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปราบกความเพียร ประคองตั้งจิตไว้ เพื่อยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น (๔) ย่อมยังฉันทะให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปราบกความเพียร ประคองจิตตั้งจิตไว้ เพื่อความตั้งมั่น เพื่อความไม่ผันเพื่อน เพื่อความเจริญโดยยิ่ง เพื่อความไพบูลย์ เพื่อความเจริญ เพื่อความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว นี้ท่านกล่าวว่า *สัมมาวายามะ* เพราะพยายามชอบ หรือเป็นเหตุพยายามชอบ หรือพยายามดีนำสรรเสริญ หรือชื่อว่า *ปักคหจริยานแห่งสัมมาวายามะ* เพราะประพฤติประคองใจ

(๒) ในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น สัมมาสติ เป็นใจ ภิขุในธรรมวินัยนี้ (๑) พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย (๒) พิจารณาเห็นเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย (๓) พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย (๔) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย นี้ท่านกล่าวว่า *สัมมาสติ* เพราะระลึกรชอบ หรือเป็นเหตุระลึกรชอบ หรือระลึกรดีนำสรรเสริญ หรือชื่อว่า *อุปปัญฐานจริยานแห่งสัมมาสติ* เพราะประพฤติตั้งมั่น

(๑) ในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น **สัมมาสมาธิ** เป็น โฉน ภิภุ ในธรรมวินัยนี้ (๑) สัจจจากาม สัจจจากอกุศลกรรม เข้า **ปฐมฌาน** มีวิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวก –*เอกัคคตาแห่งจิต* อยู่ (๒) เข้า **ทุติยฌาน** อันเป็นความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุคขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิ–*เอกัคคตาแห่งจิต* อยู่ ภิภุเป็นผู้มีอุเบกขา (๓) มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกายเพราะปีติสิ้นไป เข้า **ตติยฌาน** ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่าผู้ได้มานี้เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข–*เอกัคคตาแห่งจิต* (๔) เข้า **จตุตถฌาน** อันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์และดับโสมนัสโทมนัสก่อนๆ ได้ มีอุเบกขา–*เอกัคคตาแห่งจิต* เป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่นี้ ท่านกล่าวว่ **สัมมาสมาธิ** เพราะตั้งใจชอบ หรือเป็นเหตุตั้งใจชอบหรือตั้งใจคืน่าสรรเสริญ หรือชื่อว่า **อวิกเขปจริยาแห่งสัมมาสมาธิ** เพราะประพฤดีไม่ฟุ้งซ่าน

ในอันดับต่อไป ให้ใช้จิตที่พัฒนาแล้วที่เป็น “อธิจิตต์” ให้เป็นปทัฏฐานในวิปัสสนา เพื่อเจริญปัญญาในวิปัสสนาภูมิที่เรียกว่า “มรรคญาณ–มัคคญาณ–มรรค ๔” ซึ่งแสดงนัยเป็น “อริยมรรค” อีกอย่างหนึ่ง ดังนี้

(๑) “**โสดาปัตติมรรคญาณ**” คือ มรรคอันให้ถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพานที่แรก [*อัญญ มัคคังควิภาวนญาณ* ญาณคือทำให้แจ้งซึ่งองค์แห่งมรรค ๘] มรรคอันให้ถึงความเป็นพระโสดาบัน เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ได้แก่ “*สักกายทิฏฐิ–วิจิกิจฉา–สีลพตปราคาส*” หรือ *สักกายทิฏฐิ–วิจิกิจฉา–สีลพตปราคาส–ทิฏฐานุสสัย–วิจิกิจฉานุสสัย*

(๒) “**สกทาคามีมรรคญาณ**” คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระสกทาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ข้อต้น กับทำ “*ราคะ–โทสะ–โมหะ*” [อกุศลมูล ๓] นั่นคือ “*ติด–โกรธ–หลง*” ให้เบาบางลง หรือ *กามราคสังโยชน์–ปฏิฆสังโยชน์อย่างหยาบ–กามราคานุสสัย–ปฏิฆานุสสัยอย่างหยาบ*

(๓) “**อนาคามีมรรคญาณ**” คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอนาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ทั้ง ๕ ได้แก่ “*สักกายทิฏฐิ–วิจิกิจฉา–สีลพตปราคาส–กามราคะ–ปฏิฆะ*” หรือ *กามราคสังโยชน์–ปฏิฆสังโยชน์อย่างละเอียด–กามราคานุสสัย–ปฏิฆานุสสัยอย่างละเอียด*

(๔) “**อรหัตตมรรคญาณ**” คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอรหันต์ เป็นเหตุละสังโยชน์ได้หมดทั้ง ๑๐ ได้แก่ “*สักกายทิฏฐิ–วิจิกิจฉา–สีลพตปราคาส–กามราคะ–ปฏิฆะ–รูปราคะ–อรูปราคะ–มานะ–อุทธัจจะ–อวิชชา*” หรือ *รูปราคะ–อรูปราคะ–มานะ–อุทธัจจะ–อวิชชา–มานานุสสัย–ภวราคานุสสัย–อวิชชานุสสัย*

ในการพิจารณาสภาพธรรม ที่เรียกว่า “สังขารนิมิต” นั้น คือ ภาวะจิตที่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัยต่างๆ ให้เกิดอุปบัติขึ้นใน “จิตแห่งมโนกรรม” (สัมมาสังกัปปะ) ที่เป็นฝ่ายกุศลกรรม “มโนสุจริต ๓” หรือ “กุศลวิตก ๓” หรือที่เป็นฝ่ายอกุศลกรรม “มโนทุจริตร ๓” หรือ (มิจฉาสังกัปปะ) “อกุศลวิตก ๓” และ การแสดงออกเป็นพฤติกรรม ๒ อย่าง คือ “วาจาแห่งวจีกรรม” ที่เป็นฝ่ายกุศลกรรม “วจีสุจริต ๔” (สัมมาวาจา) หรือที่เป็นฝ่ายกุศลกรรม “วจีทุจริตร ๔” (มิจฉาวาจา) กับ “การกระทำแห่งกายกรรม” ที่เป็นฝ่ายกุศลกรรม “กายสุจริต ๓” (สัมมากัมมันตะ-สัมมาอาชีวะ) หรือที่เป็นฝ่ายอกุศลกรรม “กายทุจริตร ๓” (มิจฉากัมมันตะ-มิจฉาอาชีวะ) กล่าวโดยสรุป ฝ่ายกุศลกรรมเกิดจาก “สัมมาทิฏฐิ” และฝ่ายอกุศลกรรมเกิดจาก “มิจฉาทิฏฐิ” ฉะนั้น ผู้บำเพ็ญเพียรภาวนาจะต้องรู้เท่าทันภาวะจิตของตนว่า อยู่ในฝ่ายความเห็นและความนึกคิดที่ถูกต้อง ซึ่งเป็นฝ่ายที่สุคติ หรืออยู่ฝ่ายความเห็นและความนึกคิดที่ผิด ซึ่งเป็นฝ่ายที่ทุคติ โดยการยกจิตและระครองจิตให้เข้าสู่กุศลสมาธิ ตั้งแต่ “ปฐมฌาน-ทุติยฌาน-ตติยฌาน-จตุตถฌาน” เพื่อดับกิเลสนิวรณ์ ได้แก่ กามฉันทะ-พยาบาท-ถีนมัทธา-อุทธัจจกุกกุกจะ-วิจิกิจฉา-อวิชา-อโรติ-อกุศลธรรมทั้งปวง ด้วยธรรมที่อุปาระสมาธิ ได้แก่ เนกขัมมะ-อภัยบาท-อาโลกสัญญา-อวิหะปะ-ธรรมวัตถาน-ญาณ-ความปราโมทย์-กุศลธรรมทั้งปวง (รูปฌาน ๔) เพราะฉะนั้น การกำหนดจิตให้ปราศจากนิวรณ์ จิตนั้นต้องได้รับการพัฒนาไปตามขั้นตอนของ “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” อย่างสืบเนื่องตลอดทุกขณะ ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔-สัมมัปธาน ๔-อิทธิบาท ๔-อินทริย ๕-พละ ๕-โพชฌงค์ ๗-มรรคมืองค์ ๘ ซึ่งหมายถึง “การเป็นผู้เบิกบานใจ” มีศีลบริสุทธิ เช่น ศีล ๕ หรือ ศีล ๘ คือ ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล “ศีลสัมปทา” และมี “อแป้นณกปฏิบัติ ๓” หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ไม่ผิดปฏิบัติที่เป็นส่วนแก่นสารเนื้อแท้ ซึ่งจะนำผู้ปฏิบัติถึงความเจริญงอกงามในธรรม เป็นผู้ดำเนินอยู่ในแนวทางแห่งความปลอดภัยพ้นจากทุกข้ออย่างแน่นอนไม่ผิดพลาด ได้แก่ (๑) “อินทริยสังวร” คือ การสำรวมอินทริย นั่นคือ ระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำใจ เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทริยทั้ง ๖ (๒) “โภชนมัตตัญญูตา” คือ ความรู้จักประมาณในการบริโภค นั่นคือ รู้จักพิจารณารับประทานอาหารเพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายให้ทำกิจให้ชีวิตผาสุก มิใช่เพื่อสนุกสนานมัวเมา และ (๓) “ชาคริยานุโยค” คือ การหมั่นประกอบความดี ไม่เห็นแก่นอน นั่นคือ ขยันหมั่นเพียร ตื่นตัวอยู่เป็นนิตย์ ชำระจิตมิให้มีนิวรณ์ พร้อมเสมอทุกเวลาที่จะปฏิบัติกิจให้ก้าวหน้าต่อไป อันเป็นบาทวิถีที่จะก้าวสู่วิปัสสนาต่อไปที่ไม่ผิดพลาด

แต่อย่างไรก็ตาม ถ้าเป็นอารมณ์แห่งอริยบุคคล ซึ่งไม่ว่าจะเป็นฝ่ายสมณะหรือคฤหัสถ์ก็ตามนั้น ต้องประกอบด้วย (๑) “สมถพละ” ได้แก่ “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” และ “รูปฌาน ๔” โดยเฉพาะ “จตุตถฌาน = อุเบกขา-เอกัคคตา” จนถึง “อรูปลาน ๔” (ฌานสมาบัติ-อานัญชา) กับ (๒) “วิปัสสนาพละ” ได้แก่ “เหตุผลแห่งปฏิจสงมุขปาถ” และ “กระบวนการคิดด้วยโยนิโสมนสิการ” (อริยมรรคมืองค์ ๘ = อธิปัญญาสักขา-อธิสลสิกขา-อธิจิตตสิกขา) และ “ปัญญาญาณแห่งสัมมาทิฏฐิ” (อริยสังัจ ๔-กาล ๓ [อทธา ๓ = อตติอทธา-อนาคตอทธา-ปัจจุบันนัทธา หรือ ญาณ ๓ = อตติตังสญาณ-ญาณหยั่งรู้ส่วนอดีต ๑ อนาคตังสญาณ-ญาณหยั่งรู้ส่วนอนาคต ๑ ปัจจุปับนังสญาณ-ญาณหยั่งรู้ส่วนปัจจุบัน ๑] -ปฏิจสงมุขปาถ ๑๒) เพราะเป็นปัญญาหยั่งรู้ที่ดับ “อวิชา ๔” คือ ความไม่รู้อริยสังัจ ๔ และ “อวิชา ๘” คือ ความไม่รู้อริยสังัจ ๔-กาล ๓-และ-

ปฏิจกสมุปบาท ๑๒ (อิทัปปัจจยตา ๑๒-ปัจจยการ ๑๒) เพราะฉะนั้น “สังขารนิमित” คือ ความเข้าใจด้วย ปัญญาเห็นธรรมโดยแยกออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ (๑) **อกุศลสังขารนิमित-ทวาริต ๓-มิจฉัตตะ ๑๐** กับ (๒) **กุศลสังขารนิमित-สุวาริต ๓-สัมมัตตะ ๑๐** (“มรรคมืองค์ ๘” พร้อมด้วย “สัมมาญาณ” นั่นคือ “โลกุตตรมรรค-ทวาริตโรชคามินีปฏิบัติทวาริตสังขัจ” กับ “สัมมาวิมุตติ” นั่นคือ “โลกุตตรผล-ทวาริตโรชวาริตสังขัจ-อรหัตตผลวิมุตติ-นิพพาน ๒ [สอุปาทิสเสนนิพพาน-อนุปาทิสเสนนิพพาน]”) อนึ่ง ในการมนสิการกรรมฐาน นั้น ที่กล่าวถึงคำว่า “สังขาร-สังขารนิमित-สังขารธรรม” หรือ “สังขตะ-สังขตธรรม” ซึ่งหมายถึง สภาพที่ปรุงแต่งด้วย “เจตนา” หรือ “สัญญาเจตนา” ของตน (กิเลสตัณหา) ที่เกิดขึ้นในช่วงขณะก่อนที่สรวมอินทรีย์ทั้งหลายได้ ฉะนั้น ในขณะที่กำลังวิปัสสนานั้น ต้องประกอบด้วย “ญาณ” คือ ปัญญาหยั่งรู้ ที่เป็น “ปัญญาเห็นธรรม” ที่เห็นความจริงตามเป็นจริงของ “ขันธ ๕” (นามรูป) และ “สหชาตธรรม” ทั้งหลายที่เป็นเหตุปัจจัยรวมกัน นั่นคือ องค์ประกอบทั้งหมดมี “สหกตติ” คือ มีความเป็นไปร่วมกัน ทั้งเกิดขึ้นด้วยกันพร้อมเป็นอันเดียว เรียกว่า “เอกุปาทะ” ทั้งดับด้วยกันพร้อมเป็นอันเดียว เรียกว่า “เอกนิโรชะ” และมีมหาภูตรูป (กายานุปัสสน) เป็นที่อาศัยร่วมกันเป็นอันเดียวจนรวมถึง “เวทนานุปัสสนา-จิตตานุปัสสนา-ธัมมานุปัสสนา” (กำหนดรู้ด้วยสติปัญญา ๔ รวมทั้งสัมปยุตตธรรมที่เหลือ ได้แก่ สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมืองค์ ๘) ที่เรียกว่า “เอกนิสสยะ” นอกจากนี้ ยังต้องมีปัญญาเห็น “วิสังขาร-อสังขตะ-อสังขตธรรม” ซึ่งหมายถึง ความสามารถปรีชาทางปัญญาที่ตรัสรู้ริชธรรมได้ จนถึง “นิพพาน” (อมตธาตุ) ได้ คำว่า “ปัญญาเห็นธรรม” หมายถึง (๑) “นามรูปปริจเจทญาณ” คือ ปัญญาแยกแยะรูปธรรมกับนามธรรมอันเป็น “อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์” (๒) “ปัจจยปริคคญาณ” คือ ปัญญาสืบเห็นเหตุปัจจัยของการเกิดทุกข์ และ (๓) “สัมมสนญาณ” คือ ปัญญาเห็นความจริงของนามรูปโดยไตรลักษณ์ หลักจากนั้นจึงเป็นการเจริญ “วิปัสสนาญาณ ๘” จนเกิด “โคตรกญาณ” เข้าสู่ “มรรคญาณ-ผลญาณ” จนถึงการตรัสรู้ปรินิพพาน (ปัจจเวกขณญาณ) เพราะฉะนั้น คำว่า “ธรรมทั้งหลาย” ให้พิจารณาตามข้อธรรมย่อต่อไปนี้

“สังขาร ๓” (Formation or Volition) หมายถึง สภาพที่ปรุงแต่ง ๑ สภาพที่ปัจจัยทั้งหลายปรุงแต่งขึ้น ๑ สิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัย ๑ ธรรมมีเจตนาเป็นประธานอันปรุงแต่งการกระทำ ๑ สัญญาเจตนา-เจตนาที่แต่งกรรม ๑ ซึ่งเป็นไปตาม “สัญญาเจตนา ๖” (ความจงใจ-ความตั้งใจ-ความจำนง-ความแสวงหาอารมณ์) นั่นคือ (๑) รูปสัญญาเจตนา-ความจำนงรูป (๒) สัททสัญญาเจตนา-ความจำนงเสียง (๓) คันธสัญญาเจตนา-ความจำนงกลิ่น (๔) รสสัญญาเจตนา-ความจำนงรส (๕) โผฏฐัพพสัญญาเจตนา-ความจำนงโผฏฐัพพะ (๖) ธัมมสัญญาเจตนา-ความจำนงธรรมารมณ์ สำหรับผู้เข้านิโรชสมาบัติ (สัญญาเวทิตินิโรช) นั้น จะมีลำดับการดับสังขาร คือ “วิสังขาร-กายสังขาร-และ-จิตตสังขาร” ในภาพรวมนั้น การดับสังขารทั้งหลาย คือ **ทางสู่นิพพาน (วิสังขาร)** ได้แก่

- (๑) “กายสังขาร” (Bodily Formation) คือ สภาพที่ปรุงแต่งกาย ได้แก่ “อัสสาสะ-ลมหายใจเข้า” และ “ปัสสาสะ-ลมหายใจออก” อันเกิดจากสภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางกาย เรียกว่า “กายสัญญาเจตนา” คือ ความจงใจทางกาย ซึ่งทำให้เกิด “กายกรรม” ได้แก่ (๑) “กายทวาริต ๓” คือ

ประพจน์ชั่วด้วยกาย-ประพจน์ชั่วทางกาย คือ ปาณาติบาต-ฆ่าสัตว์ ๑ อทินนาทาน-ลักทรัพย์ ๑
กามสุมิขฉาจาร-ประพจน์ผิดในกาม ๑ และ (๒) “กายสุจริต ๓” คือ ประพจน์ชอบด้วยกาย-
ประพจน์ชอบทางกาย ได้แก่ เว้นจากการฆ่าสัตว์ ๑ เว้นจากการลักทรัพย์ ๑ เว้นจากประพจน์ผิด
ในกาม ๑

- (๒) “วจีสังขาร” (Verbal Formation) คือ สภาพที่ปรุงแต่งวาจา ได้แก่ “วิตก” (ตริก) และ “วิจารณ์”
(ตรง) อันเกิดจากสภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางวาจา เรียกว่า “วจีสัญเจตนา” คือ ความจงใจ
ทางวาจา ที่ก่อให้เกิด “วจีกรรม” ได้แก่ (๑) “วจีทุจริต ๓” คือ ประพจน์ชั่วด้วยวาจา-ประพจน์ชั่ว
ทางวาจา ได้แก่ มุสาวาท-พูดเท็จ ๑ ปิสุณาวาจา-พูดต่อเสียด ๑ ผรุสวาจา-พูดคำหยาบ ๑ สัมผัส
ปลาปะ-พูดเพ้อเจ้อ ๑ (๒) “วจีสุจริต ๓” คือ ประพจน์ชอบด้วยวาจา-ประพจน์ชอบทางวาจา
ได้แก่ เว้นจากพูดเท็จ ๑ เว้นจากพูดต่อเสียด ๑ เว้นจากพูดคำหยาบ ๑ เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ ๑
- (๓) “จิตตสังขาร” (Mental Formation) คือ สภาพที่ปรุงแต่งใจ ได้แก่ “สัญญา” และ “เวทนา” อันเกิด
จากสภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางใจ เรียกว่า “มโนสัญเจตนา” คือ เจตนาที่ก่อให้เกิด
“มโนกรรม” ได้แก่ (๑) “มโนทุจริต ๓” คือ ความประพจน์ชั่วด้วยใจ-ความทุจริตทางใจ ได้แก่
อภิชฌา-ความเพ่งเล็งอยากได้ของจะเอาของเขา ๑ พยาบาท-ความขัดเคืองคิดร้าย ๑ มิจฉาทิฎฐิ-
ความเห็นผิดจากคลองธรรม ๑ (๒) “มโนสุจริต ๓” คือ ความประพจน์ชอบด้วยใจ-ความสุจริต
ทางใจ ได้แก่ อนภิชฌา-ไม่โลภอยากได้ของเขา ๑ อพยาบาท-ไม่พยาบาทปองร้ายเขา ๑
สัมมาทิฎฐิ-เห็นชอบตามคลองธรรม ๑

“อกิสังขาร ๓” (Volitional Formation) หมายถึง สภาพที่ปรุงแต่ง (โดยความหมายในหลักปฏิบัติจสมุปปาท) -
ธรรมมีเจตนาเป็นประธานอันปรุงแต่งผลแห่งการกระทำ-เจตนาที่เป็นตัวการในการทำกรรม ได้แก่

- (๑) “บุญญาภิสังขาร” (Formation of Merit) คือ อกิสังขารที่เป็นบุญ-สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี
ได้แก่ กุศลเจตนาที่เป็น “กามาวจร” และ “รูปาวจร”
- (๒) “อบุญญาภิสังขาร” (Formation of Demerit) คือ อกิสังขารที่เป็นปฏิบัติต่อบุญคือเป็นบาป-
สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายชั่ว ได้แก่ กุศลเจตนาทั้งหลายที่เป็น “กามาวจร”
- (๓) “อานัญญาภิสังขาร” (Formation of the Imperturbable) คือ อกิสังขารที่เป็น “อานัญญา” -สภาพที่
ปรุงแต่งภพอันมั่นคงไม่หวั่นไหว ได้แก่ กุศลเจตนาที่เป็นภาวะจิตที่มั่นคงแน่วแน่ด้วย “สมาธิ
แห่งจตุตถฌาน” กุศลเจตนาที่เป็น “อรุปาวจร ๕”

“ธรรม ๓” หมายถึง สภาวะ-สิ่ง-ปรากฏการณ์ ได้แก่

- (๑) “กุศลธรรม” คือ ธรรมที่เป็นกุศล-สภาวะที่ฉลาด ดึงาม เอื้อแก่สุขภาพจิต เกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจ ได้แก่ “กุศลมูล ๓” ก็คือ “นามขันธ์ ๕” ที่สัมปยุตด้วยกุศลมูลนั้น ก็คือ กายกรรม วาจกรรม มโนกรรม ที่มีกุศลมูลเป็นสมุฏฐาน ก็คือ กล่าวสั้นว่า “กุศลในภูมิ ๕”
- (๒) “อกุศลธรรม” คือ ธรรมที่เป็นอกุศล-สภาวะที่ตรงข้ามกับกุศล ได้แก่ “อกุศลมูล ๓” และกิเลส อันมีฐานเดียวกับอกุศลมูลนั้น ก็คือ “นามขันธ์ ๕” ที่สัมปยุตด้วยอกุศลมูลนั้น ก็คือ กายกรรม วาจกรรม มโนกรรมที่มีอกุศลมูลเป็นสมุฏฐาน ก็คือ กล่าวสั้นว่า “อกุศลจิตตูปบาท ๑๒”
- (๓) “อัพยากตธรรม” คือ ธรรมที่เป็นอัพยากต-สภาวะที่เป็นกลางๆ ซึ่งขาดลงมิได้ว่าเป็นกุศลหรืออกุศล ได้แก่ “นามขันธ์ ๕” ที่เป็นวิบากแห่งกุศลและอกุศล เป็นกามาวจรก็ตาม รูปาวจรก็ตาม อรูปาวจรก็ตาม โลกุตตระก็ตาม อย่างหนึ่ง ธรรมทั้งหลายที่เป็นกิริยา มิใช่กุศล มิใช่อกุศล มิใช่วิบากแห่งกรรม อย่างหนึ่ง รูปทั้งปวง อย่างหนึ่ง “อสังขตธาตุ” คือ “นิพพาน” อย่างหนึ่ง กล่าวสั้น คือ “วิบากในภูมิ ๕-กิริยาอัพยากตในภูมิ ๓-รูป-และ-นิพพาน”

“ธรรมนิยาม ๓” หมายถึง กำหนดแห่งธรรมดา-ความเป็นไปอันแน่นอน โดยธรรมดา-กฎธรรมชาติ หลักความจริงนี้ แสดงให้เห็นลักษณะ ๓ อย่าง ที่เรียกว่า ไตรลักษณ์ ของสภาวธรรมทั้งหลาย พระพุทธเจ้าจะอุปติหรือไม่ว่าตาม หลักทั้งสามนี้ ก็คงมีอยู่เป็นธรรมดา พระพุทธเจ้าเป็นแต่ทรงค้นพบ และนำมาเปิดเผย แสดงแก่เวไนย ได้แก่

- (๑) สัพเพ สงฺขารา อนิจฺจา —สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง
- (๒) สัพเพ สงฺขารา ทุกฺขา —สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงเป็นทุกข์
- (๓) สัพเพ ธมฺมา อนตฺตา —ธรรมคือสังขตธรรมและอสังขตธรรมทั้งปวงไม่ใช่ตน

“ธรรม ๒” หมายถึง สภาวะ-สิ่ง-ปรากฏการณ์ ได้แก่

- (๑) “รูปธรรม” คือ สภาวะอันเป็นรูป-สิ่งที่มีรูป ได้แก่ รูปขันธ์ทั้งหมด
- (๒) “อรูปธรรม” คือ สภาวะมิใช่รูป-สิ่งที่ไม่มียรูป ได้แก่ นามขันธ์ ๕ และ นิพพาน

“ธรรม ๒” หมายถึง สภาวะ-สิ่ง-ปรากฏการณ์ ได้แก่

- (๑) “โลกียธรรม” คือ ธรรมอันเป็นวิสัยของโลก-สภาวะเนื่องในโลก ได้แก่ “ขันธ์ ๕” ที่เป็นสาสวะทั้งหมด
- (๒) “โลกุตตรธรรม” คือ ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก-สภาวะพ้นโลก ได้แก่ “มรรค ๔-ผล ๔-นิพพาน ๑” นอกจากนี้ยังรวมถึง “โพธิปักขิยธรรม ๓๗”

“ธรรม ๒” หมายถึง *สภาวะ-สิ่ง-ปรากฏการณ์* ได้แก่

- (๑) “สังขตธรรม” คือ สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่ง นั่นคือ “ขันธ ๕” ทั้งหมด
- (๒) “อสังขตธรรม” คือ สิ่งที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง คือ “นิพพาน”

“สังขตลักษณะ ๓” หมายถึง *ลักษณะแห่งสังขตธรรม คือสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น* ได้แก่

- (๑) อุปาทาโท ปญญาติ — ความเกิดขึ้น ปรากฏ
- (๒) วโย ปญญาติ — ความดับสลาย ปรากฏ
- (๓) จิตตสฺส อณฺณตตฺตํ ปญญาติ — เมื่อตั้งอยู่ ความแปรปรวน

“อสังขตลักษณะ ๓” หมายถึง *ลักษณะแห่งอสังขตธรรม* ได้แก่

- (๑) น อุปาทาโท ปญญาติ — ไม่ปรากฏความเกิด
- (๒) น วโย ปญญาติ — ไม่ปรากฏความสลาย
- (๓) น จิตตสฺส อณฺณตตฺตํ ปญญาติ — เมื่อตั้งอยู่ ไม่ปรากฏความแปร

“ธรรม ๒” หมายถึง *สภาวะ-สิ่ง-ปรากฏการณ์* ได้แก่

- (๑) “อุปาทินนธรรม” คือ ธรรมที่ถูกยึด-ธรรมที่กรรมอันสัมปยุตด้วยตัณหาและทิฐิเข้ายึดครอง ได้แก่ “นามขันธ ๕” ที่เป็นวิบาก และรูปที่เกิดแต่กรรมทั้งหมด
- (๒) “อนุปาทินนธรรม” คือ ธรรมที่ไม่ถูกยึด-ธรรมที่กรรมอันสัมปยุตด้วยตัณหาและทิฐิไม่เข้ายึดครอง ได้แก่ “นามขันธ ๕” ส่วนนอกนี้ รูปที่มีใช้เกิดแต่กรรม และโลกุตตรธรรมทั้งหมด

“สัจจะ ๒” (Truth) หมายถึง *ความจริง* ได้แก่

- (๑) “สมมติสัจจะ” (Conventional Truth) คือ ความจริงโดยสมมุติ-ความจริงที่ขึ้นต่อการยอมรับของคน-ความจริงที่ถือตามความกำหนดหมายตกลงกันไว้ของชาวโลก เช่นว่า คน สัตว์ ไม้ หนังสือ เป็นต้น
- (๒) “ปรมัตตสัจจะ” (Absolute Truth) คือ ความจริงโดยปรมัตต์-ความจริงที่มีอยู่ในธรรมชาติ โดยไม่ขึ้นต่อการยอมรับของคน-ความจริงตามความหมายขั้นสุดท้ายที่ตรงตามสภาวะและเท่าที่จะกล่าวถึงได้ เช่นว่า *รูป-นาม-เวทนา-จิต-เจตสิก* เป็นต้น

“ปรมัตตธรรม ๔” (Abstract Realities) หมายถึง *สภาวะที่มีอยู่โดยปรมัตต์-สิ่งที่เป็นจริงโดยความหมายสูงสุด-ธรรมที่เป็นปรมัตต์-สภาวะธรรม* ตามอรรถแห่งพระอภิธรรม ได้แก่

- (๑) “จิต-จิต ๘๘” (Consciousness) คือ สภาวะที่คิด-ภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์
- (๒) “เจตสิก-เจตสิก ๕๒” (Mental Factors) คือ สภาวะที่ประกอบกับจิต-คุณสมบัติและอาการของจิต
- (๓) “รูป-รูป ๒๘” (Corporeality) คือ สภาวะที่เป็นร่าง พร้อมทั้งคุณสมบัติและอาการ
- (๔) “นิพพาน-นิพพาน ๒” (Nirvana) คือ สภาวะที่สิ้นกิเลสและทุกข์ทั้งปวง-สภาวะที่ปราศจากตัณหา

เพราะฉะนั้น ความเข้าใจใน “ธรรมทั้งหลาย” ซึ่งหมายถึง “สังขารนิมิต” อันเป็นสภาวะที่แปรปรวนของจิต หรือความหวั่นไหวไปตาม “โลกธรรม ๘” นั้น ย่อมต้องเป็นไปตามเกณฑ์มาตรฐานของ “ปรมัตถสัจจะ” ที่เป็นนิยามที่แท้จริงของสภาวะธรรมทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การพิจารณาเห็นสภาพที่แท้จริงตามลักษณะ อันเป็นสามัญของสังขารทั้งหลายและธรรมทั้งหลาย ที่เรียกว่า “ไตรลักษณ์” (ให้พิจารณาด้วยอนุปัสสนา ๓) ได้แก่ อนิจจานุปัสสนา-ทุกขานุปัสสนา-อนัตตานุปัสสนา พร้อมด้วย นิพพิทานุปัสสนา-วิราคานุปัสสนา-นิโรธานุปัสสนา-ปฏินิสสัคคานุปัสสนา นอกจากนี้ ให้พิจารณาให้เห็น “ไตรลักษณ์” (อนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา) และ “ธรรมนิยาม ๓” (สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ๑ สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ ๑ ธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตัวตน ๑) โดยเฉพาะธรรมทั้งหลายที่ควรรู้อย่าง “อภิัญญธรรม” ต่อไปนี้

[๑] ปัญญาอันเป็นเครื่องทรงจำธรรมที่ได้ฟังมาแล้ว คือ เป็นเครื่องรู้ชัดซึ่งธรรมที่ได้สดับมาแล้วนั้นว่า ธรรมเหล่านี้ ควรรู้อย่าง เรียกว่า “สุตมยญาณ” ดังรายละเอียดต่อไปนี้

“ธรรม ๒” ควรรู้อย่าง คือ “ชาตุ ๒” ดังนี้

- (๑) สังขตชาตุ
- (๒) อสังขตชาตุ

“ธรรม ๓” ควรรู้อย่าง คือ “ชาตุ ๓” ดังนี้

- (๑) กามชาตุ
- (๒) รูปชาตุ
- (๓) อรูปชาตุ

“ธรรม ๔” ควรรู้อย่าง คือ “อาหาร ๔” ทำให้สัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ได้ ดังนี้

- (๑) กาวฬิงการอาหาร –อาหารคือคำข้าว เป็นอาหารหยาบหรือละเอียด
- (๒) ผัสสาหาร –อาหารคือผัสสะ
- (๓) มโนสตัยเจตนาหาร –อาหารคือเจตนา
- (๔) วิญญาณาหาร –อาหารคือวิญญาณ

“ธรรม ๕” ควรรู้อย่าง คือ “อริยสัจจ์ ๕” ดังนี้

- (๑) ทุกขอริยสัจจ์
- (๒) ทุกขสมุททยอริยสัจจ์
- (๓) ทุกขนิโรธอริยสัจจ์
- (๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจจ์

“ธรรม ๕” ควรรู้อย่าง คือ “วิมุตตายนะ ๕” ดังนี้

- (๑) การสดับธรรมเทศนาที่ผู้อื่นแสดงเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ตน
- (๒) การแสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมาแล้วเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่คนอื่น
- (๓) การสาธยายธรรมที่ตนได้สดับมาแล้ว

(๔) การตรึงถึงธรรมตามที่ได้สดับมาแล้วด้วยใจ

(๕) อารมณ์อันสมควรแก่สมถกรรมฐาน ๔๐ มี กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ เป็นต้น

“ธรรม ๖” ควรรู้อย่างยิ่ง คือ “อนุตตรियะ ๖” สภาวะอันยอดเยี่ยม ดังนี้

(๑) ทสฺนานุตฺตริยะ – การเห็นอันประเสริฐ

(๒) สฺวานานุตฺตริยะ – การฟังอันประเสริฐ

(๓) ตาภาณุตฺตริยะ – การได้อันประเสริฐ

(๔) สิกขานุตฺตริยะ – การศึกษาอันประเสริฐ

(๕) ปาริจริยานุตฺตริยะ – การบำรุงอันประเสริฐ

(๖) อนุสฺตานุตฺตริยะ – อนุสติอันประเสริฐ

“ธรรม ๗” ควรรู้อย่างยิ่ง คือ “นิททสวัตถุ ๗” – เหตุที่พระจิตตาสพนิพพานแล้ว ไม่ปฏิบัติอื่นอีกต่อไป ดังนี้

(๑) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีความพอใจอย่างแรงกล้าในการสมาทานศึกษาและเป็นผู้มีความรักอันไม่ปราศจากไปในการสมาทานศึกษา

(๒) เป็นผู้ได้รับความยินดีอย่างแรงกล้าในการไคร่ครวญธรรมและเป็นผู้มีความรักอันไม่ปราศจากไปในการไคร่ครวญธรรมต่อไป

(๓) เป็นผู้ยินดีอย่างแรงกล้าในการกำจัดความอยาก และเป็นผู้มีความรักอันไม่ปราศจากไปในการกำจัดความอยากต่อไป

(๔) เป็นผู้มีความยินดีอย่างแรงกล้าในการหลีกเร้น และเป็นผู้มีความรักอันไม่ปราศจากไปในการหลีกเร้นต่อไป

(๕) เป็นผู้มีความพอใจอย่างแรงกล้าในการเริ่มความเพียร และเป็นผู้มีความรักอันไม่ปราศจากไปในการเริ่มความเพียรต่อไป

(๖) เป็นผู้มีความพอใจอย่างแรงกล้าในความเป็นผู้มีสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตัว และเป็นผู้มีความรักอันไม่ปราศจากไปในความเป็นผู้มีสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตัวต่อไป

(๗) เป็นผู้มีความพอใจอย่างแรงกล้าในการแทงตลอดด้วยทิวฐิติ และเป็นผู้มีความรักอันไม่ปราศจากไปในการแทงตลอดด้วยทิวฐิติ ต่อไป

“ธรรม ๘” ควรรู้อย่างยิ่ง คือ “อภิภายตนะ ๘” – อารมณ์แห่งญาณอันฉะบับบุคคลผู้ครอบงำไว้ ได้แก่

(๑) ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกเล็กน้อย มีวรรณะดีและทรมครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญอย่างนี้ว่า เรารู้ เราเห็น

(๒) ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกไม่มีประมาณ มีวรรณะดีและทรมครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญอย่างนี้ว่า เรารู้ เราเห็น

(๓) ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกเล็กน้อย มีวรรณะดีและทรมครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญอย่างนี้ว่า เรารู้ เราเห็น

(๔) ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกไม่มีประมาณ มีวรรณะดีและทรม

ครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญอย่างนี้ว่า เรารู้ เราเห็น

- (๕) ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในอรุปรภายใน เห็นรูปภายนอกอันเขียว มีวรรณะเขียว เขียวล้วน มีรังสีเขียว ดอกผักตบอันเขียว มีวรรณะเขียว เขียวล้วน มีรังสีเขียว หรือว่าผู้ที่กำเนิดในเมืองพาราณสี มีส่วนทั้งสองเกลี้ยงเขียว มีวรรณะเขียว เขียวล้วน มีรังสีเขียว แม้นั้นใด ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในอรุปรภายใน เห็นรูปภายนอกอันเขียว มีวรรณะเขียว เขียวล้วน มีรังสีเขียว ฉะนั้นเหมือนกัน ครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญอย่างนี้ว่า เรารู้ เราเห็น
- (๖) ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในอรุปรภายใน เห็นรูปภายนอกอันเหลือง มีวรรณะเหลือง เหลืองล้วน มีรังสีเหลือง ดอกกรรณิกาอันเหลือง มีวรรณะเหลือง เหลืองล้วน มีรังสีเหลือง หรือว่าผู้ที่กำเนิดในเมืองพาราณสี มีส่วนทั้งสองเกลี้ยงเหลือง มีวรรณะเหลือง เหลืองล้วน มีรังสีเหลือง แม้นั้นใด ผู้ใดมีความสำคัญในอรุปรภายใน เห็นรูปภายนอกอันเหลือง มีวรรณะเหลือง เหลืองล้วน มีรังสีเหลือง ฉะนั้นเหมือนกัน ครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญอย่างนี้ว่า เรารู้ เราเห็น
- (๗) ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในอรุปรภายใน เห็นรูปภายนอกอันแดง มีวรรณะแดง แดงล้วน มีรังสีแดง ดอกหงอนไก่อันแดง มีวรรณะแดงแดงล้วน มีรังสีแดง หรือว่า ผู้ที่กำเนิดในเมืองพาราณสี มีส่วนทั้งสองเกลี้ยงแดง มีวรรณะแดงแดงล้วน มีรังสีแดง แม้นั้นใด ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในอรุปรภายใน เห็นรูปภายนอกอันแดง มีวรรณะแดง แดงล้วน มีรังสีแดง ฉะนั้นเหมือนกัน ครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญอย่างนี้ว่า เรารู้ เราเห็น
- (๘) ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในอรุปรภายใน เห็นรูปภายนอกอันขาว มีวรรณะขาว ขาวล้วน มีรังสีขาว ดาวประกายพรึกอันขาว มีวรรณะขาวขาวล้วน มีรังสีขาว หรือว่า ผู้ที่กำเนิดในเมืองพาราณสี มีส่วนทั้งสองเกลี้ยงขาว มีวรรณะขาว ขาวล้วน มีรังสีขาว แม้นั้นใด ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในอรุปรภายใน เห็นรูปภายนอกอันขาว มีวรรณะขาว ขาวล้วน มีรังสีขาว ฉะนั้นเหมือนกัน ครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญอย่างนี้ว่า เรารู้ เราเห็น

“ธรรม ๘” ควรรู้อย่างนี้ คือ “อนุปปพวิหาร ๘” ได้แก่ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ สัตถุญญาเวทิตนโรธ-นิโรธสมาบัติ ๑ ดังนี้

- (๑) ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าปฐมฌาน สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย มีวิตกวิจารณ์ มีปีติสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่
- (๒) ภิกษุ เพราะระงับวิตกวิจารณ์เสียได้ ก็เข้าทุติยฌาน อันเป็นความสงบใสแห่งใจในภายในมีอารมณ์เป็นเอกโทสภาพ-ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีปีติ สุข อันเกิดแต่สมาธิอยู่
- (๓) ภิกษุ เข้าตติยฌานอันปราศจากปีติอยู่ด้วยอุเบกขา สติ สัมปชัญญะเสวยสุขทางกายซึ่งพระอรិยะทั้งหลายเรียกว่า เป็นผู้มื่อเบกขา มีสติ มีธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขดังนี้
- (๔) ภิกษุ เพราะละสุขและทุกข์ดับโสมนัสโทมนัสในก่อนเสียได้ จึงเข้าจตุตถฌานอันไม่มี

ทุกข์และสุข บริสุทธิด้วยอุเบกขาและสติอยู่

- (๕) ภิกษุ เพราะก้าวล่วงรูปสัญญา ดับปฏิขสัญญา ไม่ใส่ใจนานัตตสัญญาได้โดยประการทั้งปวง จึงเข้าอากาศานัญญาตนะด้วยบริกรรมว่า “อนนโต อากาโส” – อากาศไม่มีที่สุดอยู่
- (๖) ภิกษุ ก้าวล่วงอากาศานัญญาตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง จึงเข้าวิญญาณัญญาตนะด้วยบริกรรมว่า “อนนตฺ วิญญาณ” – วิญญาณไม่มีที่สุดอยู่
- (๗) ภิกษุ ก้าวล่วงวิญญาณัญญาตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง จึงเข้าอากิญจัญญาตนะด้วยบริกรรมว่า “นตฺถิ กิญจ” – นิดหนึ่งน้อยหนึ่งไม่มีอยู่
- (๘) ภิกษุ ก้าวล่วงอากิญจัญญาตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง จึงเข้าเนวสัญญานาสัญญาตนะอยู่
- (๙) ภิกษุ ก้าวล่วงเนวสัญญานาสัญญาตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง จึงเข้าสัญญาเวทิตนิโรธอยู่

“ธรรม ๑๐” ควรรู้อย่าง คือ “นิชชรวัตถุ ๑๐” – เหตุกำจัด “มิฉนัตตะ ๑๐” สภาวะที่ผิด ด้วย “สัมมัตตะ ๑๐” สภาวะที่ถูก ดังนี้

- (๑) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิฉนาทิฏฐิของผู้มีสัมมาทิฏฐิ ย่อมเสื่อมลง อกุศลธรรมอันลามกเป็นอเนกเหล่าใด มิฉนาทิฏฐิเป็นปัจจัย ย่อมเกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายเหล่านั้นของผู้มีสัมมาทิฏฐินั้น ก็ย่อมเสื่อมลงด้วย และกุศลธรรมเป็นอเนกมีสัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัย ก็ย่อมถึงซึ่งความเจริญเต็มที่
- (๒) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิฉนาสังกัปปะของผู้มีสัมมาสังกัปปะ ย่อมเสื่อมลง อกุศลธรรมอันลามกเป็นอเนกเหล่าใด มิฉนาสังกัปปะเป็นปัจจัย ย่อมเกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายเหล่านั้นของผู้มีสัมมาสังกัปปะนั้น ก็ย่อมเสื่อมลงด้วย และกุศลธรรมเป็นอเนกมีสัมมาสังกัปปะเป็นปัจจัยก็ย่อมถึงซึ่งความเจริญเต็มที่
- (๓) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิฉนาวาจาของผู้มีสัมมาวาจา ย่อมเสื่อมลง อกุศลธรรมอันลามกเป็นอเนกเหล่าใด มิฉนาวาจาเป็นปัจจัย ย่อมเกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายเหล่านั้นของผู้มีสัมมาวาจานั้น ก็ย่อมเสื่อมลงด้วย และกุศลธรรมอันเป็นอเนกมีสัมมาวาจาเป็นปัจจัย ก็ย่อมถึงซึ่งความเจริญเต็มที่
- (๔) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิฉนากัมมันตะของผู้มีสัมมากัมมันตะ ย่อมเสื่อมลง อกุศลธรรมอันลามกเป็นอเนกเหล่าใด มิฉนากัมมันตะเป็นปัจจัย ย่อมเกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายเหล่านั้นของผู้มีสัมมากัมมันตะนั้น ก็ย่อมเสื่อมลงด้วย และกุศลธรรมเป็นอเนกมีสัมมากัมมันตะเป็นปัจจัย ก็ย่อมถึงซึ่งความเจริญเต็มที่
- (๕) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิฉณาอาชีพะของผู้มีสัมมาอาชีพะ ย่อมเสื่อมลง อกุศลธรรมอันลามกเป็นอเนกเหล่าใด มิฉณาอาชีพะเป็นปัจจัยย่อมเกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายเหล่านั้นของผู้มีสัมมาอาชีพะนั้น ก็ย่อมเสื่อมลงด้วย และกุศลธรรมเป็นอเนกมีสัมมาอาชีพะเป็นปัจจัย

ก็ย่อมถึงซึ่งความเจริญเต็มที่

- (๖) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิจฉาวายามะของผู้มีสัมมาวายามะ ย่อมเสื่อมลง อกุศลธรรมอันลามกเป็นอนเอกเหล่าใด มิมีจฉาวายามะเป็นปัจจัยย่อมเกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลาย เหล่านั้นของผู้มีสัมมาวายามะนั้น ก็ย่อมเสื่อมลงด้วย และกุศลธรรมเป็นอนเอกมีสัมมาวายามะเป็นปัจจัย ก็ย่อมถึงซึ่งความเจริญเต็มที่
- (๗) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิจฉาสติของผู้มีสัมมาสติ ย่อมเสื่อมลง อกุศลธรรมอันลามกเป็นอนเอกมีมิจฉาสติเป็นปัจจัย ย่อมเกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายเหล่านั้นของผู้มีสัมมาสตินั้น ก็ย่อมเสื่อมลงด้วย และกุศลธรรมเป็นอนเอกมีสัมมาสติเป็นปัจจัย ก็ย่อมถึงซึ่งความเจริญเต็มที่
- (๘) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิจฉาสมาธิของผู้มีสัมมาสมาธิ ย่อมเสื่อมลง อกุศลธรรมอันลามกเป็นอนเอกเหล่าใด มิมีจฉาสมาธิเป็นปัจจัย ย่อมเกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายเหล่านั้นของผู้มีสัมมาสมาธินั้น ก็ย่อมเสื่อมลงด้วย และกุศลธรรมเป็นอนเอกมีสัมมาสมาธิเป็นปัจจัย ก็ย่อมถึงซึ่งความเจริญเต็มที่
- (๙) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิจฉาญาณของผู้มีสัมมาญาณ ย่อมเสื่อมลง อกุศลธรรมอันลามกเป็นอนเอกเหล่าใด มิมีจฉาญาณเป็นปัจจัย ย่อมเกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายเหล่านั้นของผู้มีสัมมาญาณนั้น ก็ย่อมเสื่อมลงด้วย และกุศลธรรมเป็นอนเอกมีสัมมาญาณเป็นปัจจัย ก็ย่อมถึงซึ่งความเจริญเต็มที่
- (๑๐) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิจฉาวิมุตติของผู้มีสัมมาวิมุตติ ย่อมเสื่อมลง อกุศลธรรมอันลามกเป็นอนเอกเหล่าใด มิมีจฉาวิมุตติเป็นปัจจัย ย่อมเกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายเหล่านั้นของผู้มีสัมมาวิมุตตินั้น ก็ย่อมเสื่อมลงด้วย และกุศลธรรมเป็นอนเอกมีสัมมาวิมุตติเป็นปัจจัย ก็ย่อมถึงซึ่งความเจริญเต็มที่

[๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย “**ธรรมชาติทั้งปวง**” [สรรพสิ่งทั้งหลาย] ควรรู้อย่าง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมชาติทั้งปวงควรรู้อย่าง ดังนี้

“อายตนะ ๑๒-วิญญาน ๖-สัมผัส ๖-เวทนา ๓”

- (๑) ตา รูป จักขุวิญญาน จักขุสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือแม้ อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย [แต่ละอย่าง ๆ] ควรรู้อย่าง
- (๒) หู เสียง โสตวิญญาน โสตสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือแม้ อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย ควรรู้อย่าง
- (๓) จมูก กลิ่น ฉานวิญญาน ฉานสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือแม้ อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะฉานสัมผัสเป็นปัจจัย ควรรู้อย่าง
- (๔) ลิ้น รส ชิวหาวิญญาน ชิวหาสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือแม้ อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย ควรรู้อย่าง

- (๕) ภาย โสภณรูปะ ภายวิญญาณ ภายสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือแม้ อทุกขมสุขเวทนา ที่
เกิดขึ้นเพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย ควรรู้อย่าง
- (๖) ใจ ธรรมารมณฺ์ มโนวิญญาณ มโนสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือแม้ อทุกขมสุขเวทนา ที่
เกิดขึ้น เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ควรรู้อย่าง

“ธรรมารมณฺ์” มี ๑๒ ประเภท คือ จิตและเจตสิกรับอารมณ์โดยแน่นอนมีอารมณ์ ๑๒ ประเภท ได้แก่

- (๑) กามอารมณ์ = กามจิต ๕๔ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘
- (๒) มหัคคตอารมณ์ = มหัคคตจิต ๒๗ เจตสิก ๑๕
- (๓) นิพพานอารมณ์ = นิพพาน
- (๔) นามอารมณ์ = จิต เจตสิก นิพพาน
- (๕) รูปอารมณ์ = รูป ๒๘
- (๖) ปัจจุบันอารมณ์ = จิต เจตสิก รูป
- (๗) อดีตอารมณ์ = จิต เจตสิก รูป
- (๘) กาลวิมุตติอารมณ์ = นิพพาน ปัญญุตติ
- (๙) ปัญญุตติอารมณ์ = อตถปัญญุตติ สัททปัญญุตติ
- (๑๐) ปรมัตถอารมณ์ = จิต เจตสิก รูป นิพพาน
- (๑๑) อัชฌัตตอารมณ์ = จิต เจตสิก รูป
- (๑๒) พหิทถอารมณ์ = จิต เจตสิก รูป นิพพาน ปัญญุตติ

[๑] (๑) “ขันธ ๕” = รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

- (๒) “อายตนะภายใน ๖-อินทรีย์ ๖-สพายตนะ” = จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ใจ
- (๓) “อายตนะภายนอก ๖-อารมณ์ ๖” = รูป เสียง กลิ่น รส โสภณรูปะ ธรรมารมณฺ์
- (๔) “วิญญาณ ๖” = จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ ภายวิญญาณ มโน
วิญญาณ
- (๕) “ผัสสะ ๖” = จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส ภายสัมผัส มโนสัมผัส
- (๖) “เวทนา ๖” = จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสส
ชาเวทนา ภายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา
- (๗) “สัญญา ๖” = รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โสภณรูปสัญญา ธรรมสัญญา
- (๘) “เจตนา ๖” = รูปสัญญาเจตนา สัททสัญญาเจตนา คันธสัญญาเจตนา รสสัญญาเจตนา โสภณรูปสัญญาเจตนา
ธรรมสัญญาเจตนา
- (๙) “ตัณหา ๖” = รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โสภณรูปตัณหา ธรรมตัณหา
- (๑๐) “วิตก ๖” = รูปวิตก สัททวิตก คันธวิตก รสวิตก โสภณรูปวิตก ธรรมวิตก
- (๑๑) “วิจาร์ ๖” = รูปวิจาร์ สัททวิจาร์ คันธวิจาร์ รสวิจาร์ โสภณรูปวิจาร์ ธรรมวิจาร์ ควรรู้อย่าง

[๔] “ธาตุกัมมัญฐาน” = ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ ปฐวีกถิม อาโปกถิม เตโชกถิม วาโยกถิม นิลกถิม ปิตกถิม โลหิตกถิม โอทาทกถิม อากาศกถิม วิญญาณกถิม ควรรู้อย่างทุกอย่าง

[๕] “อาการ ๓๒-ทวัตติงสาการ” = ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไข้ใหญ่ ไข้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไข้ข้อ มูตร สมอสงศิระษะ ควรรู้อย่างทุกอย่าง

[๖] (๑) “อายตนะ ๑๒” = จักขวายตนะ รูปายตนะ โสedayตนะ สัททายตนะ ฆานายตนะ คันธายตนะ ชิวหายตนะ รสายตนะ กายายตนะ โภญฐัพพายตนะ มนายตนะ ชัมมายตนะ

(๒) “ธาตุ ๑๘” = จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ โสedayธาตุ สัทธาตุ โสedayวิญญาณธาตุ ฆานธาตุ คันธธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ กายธาตุ โภญฐัพพธาตุ กายวิญญาณธาตุ มโนธาตุ ธรรมธาตุ มโนวิญญาณธาตุ

(๓) “อินทริย์ ๒๒” = จักขุนทริย์ โสedayนทริย์ ฆานินทริย์ ชิวหินทริย์ กายินทริย์ มนินทริย์ ชิวิตินทริย์ อิตถินทริย์ ปุริสอินทริย์ สุนอินทริย์ ทุกอินทริย์ โสมนัสอินทริย์ โทมนัสอินทริย์ อุเบกอินทริย์ สัทอินทริย์ วีริอินทริย์ สตินทริย์ สมาอินทริย์ ปัญญินทริย์ อนัญญัตถัญญัสสามิตินทริย์ [อินทริย์ของผู้ปฏิบัติด้วยมณสิการว่า เราจักรู้ธรรมที่ยังไม่รู้ อินทริย์นี้เป็นชื่อของโสedayปัตติมรรคญาณ] อัญญินทริย์ [อินทริย์ของผู้รู้จตุสัจธรรมด้วยมรรคนั้น อินทริย์นี้เป็นชื่อของญาณในฐานะ ๖ คือ โสedayปัตติผลถึงอรหัตมรรคญาณ] อัญญาตาวินทริย์ [อินทริย์ของพระเจ้ามาสพผู้รู้จบแล้ว อินทริย์นี้เป็นชื่อของอรหัตผลญาณ] ควรรู้อย่างทุกอย่าง

[๗] (๑) “ธาตุ ๓” = กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ

(๒) “ภพ ๘” = กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัตถุญาภพ อสัตถุญาภพ เนวสัตถุญานาสัตถุญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ

(๓) “ฌาน ๔” = ปฐมฌาน ทุตติฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ควรรู้อย่างทุกอย่าง

[๘] (๑) “อัปปมัญญา ๔” = เมตตาเจโตวิมุตติ กรุณาเจโตวิมุตติ มุทิตาเจโตวิมุตติ อุเบกขาเจโตวิมุตติ

(๒) “อรุปสมาบัติ ๔” = อากาसानัญญาขณสมาบัติ วิญญานัญญาขณสมาบัติ อากิญจัญญาขณสมาบัติ เนวสัตถุญานาสัตถุญาขณสมาบัติ

(๓) “ปฏิจจสมุบาท ๑๒” [อิทูปัจจยตา-ปัจจยการ-ตถตา] = อวิชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรา มรณะ ควรรู้อย่างทุกอย่าง

ด้วยเหตุนี้ ให้พิจารณาธรรมทั้งหลายให้เห็น “นามรูป” โดยไตรลักษณ์ (นามรูปปริจเฉทญาณ-ปัจจัยปริคคหญาณ-สัมมสนญาณ) ก่อนที่จะพิจารณาอารมณ์แห่งกรรมฐาน โดย “วิปัสสนาญาณ ๕” (วุฏฐานคามินีปฎิบัติญาณ = การทบทวน ๕) เมื่อพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลาย (สังขตธรรม-อสังขตธรรม หรือ สังขาร-วิสังขาร) ด้วย “อนิจจานุปัสสนา-ทุกขานุปัสสนา-อนัตตานุปัสสนา” การที่จะพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลายด้วย “โลกุตตรธรรม ๕” ก็จะง่ายขึ้น ได้แก่ “มรรค ๔-ผล ๔-นิพพาน ๑” รวมทั้ง “อาสวักขยญาณ” อย่างไรก็ตาม “อิทธิฤทธิ์” ที่เกิดขึ้น โดยธรรมชาติในการพัฒนาจิตใจให้เป็น “เอกกตาแห่งสมาธิ” กับ “อุเบกขา” (มีสติสัมปชัญญะที่บริสุทธิ์ปราศจากนิเวศน์) นั้น ผู้มีบุญวาสนาที่สั่งสมบารมีบุญญาบาปเพียงพอดีแล้ว ย่อมบรรลุถึง “ความรู้แจ้ง-ความรู้วิเศษ” ได้ ที่เรียกว่า “วิชา ๓” หรือ “วิชา ๘” ที่เรียกว่า “วิชา” ที่เกิดขึ้นพร้อมกับ “นามรูปปริจเฉทญาณ-ปัจจัยปริคคหญาณ-สัมมสนญาณ” ก่อนที่จะก้าวสู่ “วิปัสสนาญาณ ๕” ต่อไป แต่อย่าไปห่วงไหวกับธรรมเหล่านี้เพราะจะทำให้จิตฟุ้งซ่านสำคัญในธรรมด้วยถือผิดว่าตนได้บรรลุคุณวิเศษบางประการ ซึ่งอาจไม่เป็นจริงดังที่นึกคิดเอาเอง ดังนี้

“วิชา ๓” คือ ความรู้แจ้ง ความรู้วิเศษ ได้แก่ “ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (ระลึกชาติได้ หรือเห็นสภาพแห่งทุกข์) – จุตูปปาตญาณ (ทิพพจักขุญาณ หรือ เห็นเหตุแห่งทุกข์ด้วยปฎิจจสมุปบาท) – อาสวักขยญาณ (ปัญญาตรัสรู้)” และ “วิชา ๘” คือ “วิปัสสนาญาณ (ญาณในวิปัสสนา) – มโนมยิทธิ (ฤทธิ์สำเร็จด้วยใจ) – อิทธิวิธา (อิทธิวิธ-แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้) – ทิพพโสต (หูทิพย์) – เจโตปริยญาณ (ความรู้ที่กำหนดใจผู้อื่นได้) – ปุพเพนิวาสานุสสติ (ระลึกชาติได้) – ทิพพจักขุ (ตาทิพย์) – อาสวักขยญาณ (ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ)”

ในประการสุดท้ายนี้ การสั่งสมองค์ความรู้ด้วยปัญญาที่เห็น “ธรรมตามเป็นจริง” ตามคำสอนของพระบรมศาสดานั้น เป็นเรื่องสำคัญกว่าที่จะไปหลงไหลใน “อิทธิฤทธิ์” เพราะเป็นธรรมที่อันตรายต่อสมาธิ ทำให้หวั่นไหวและฟุ้งซ่านด้วยขาดสติสัมปชัญญะ ซึ่งสุดท้ายก็ไม่สามารถดับ “ทิฏฐิ” ได้จริง แต่ดูเหมือนจะได้บรรลุคุณตั้งแต่ “โสดาบัน” แล้ว แต่ก็ไม่จริง เพราะฟุ้งซ่านเข้าใจผิดในธรรมที่เป็นธรรมชาติอย่างแท้จริง ความหลงผิดยอมนำบุคคลนั้น ไปสู่ความเสียหาย “วิบัติ ๔” (อุปกิเลสครอบงำ) ได้แก่ “ศีลวิบัติ-อาจารย์วิบัติ-ทิฏฐิวิบัติ-อาชีพวิบัติ” หรือเกือกลงในความผิดพลาดเสียหายกับภาวะภายนอก ได้แก่ (๑) คติวิบัติ-วิบัติแห่งคติ (๒) อุปธิวิบัติ-วิบัติแห่งร่างกาย (๓) กาลวิบัติ-วิบัติแห่งกาล (๔) ปโยควิบัติ-วิบัติแห่งการประกอบ เพราะฉะนั้น การประกอบจิตให้ตั้งมั่นด้วย “เอกกตาแห่งสมาธิ” ในฌานสมาบัติแต่ละขั้นนั้น ย่อมทำให้จิตมีความหมจดบริสุทธิแตกต่างกัน ซึ่งบ่งบอกถึงขั้นในการพัฒนาปัญญาในวิปัสสนาภูมิที่แตกต่างกันเช่นกัน โดยเฉพาะ การพัฒนาจิตใจให้เกิด “ปราโมทย์-ปีติ-ปัสสทธิ-สุข-สมาธิ” (ธรรมสมาธิ ๕) ได้ทุกขณะแห่งจิตของตนเอง.

